

Rola zabawek edukacyjnych we wczesnym wspomaganiu dziecka z dysfunkcją wzroku

Streszczenie

We wczesnym wspomaganiu rozwoju dzieci niewidomych ćwiczenia rehabilitacyjne powinny mieć formę zabawy. Celem działań terapeutycznych jest przygotowanie dziecka do podjęcia nauki szkolnej. Wykorzystanie zabawek wspomagania ułatwia opanowanie różnych umiejętności. Przygotowanie właściwej zabawki jest wyzwaniem, ponieważ może to być dla dziecka jedyna okazja do kontaktu z określonym tematem.

Słowa kluczowe: zabawa, aktywność, rozwój, niewidomy, dziecko

Wprowadzenie

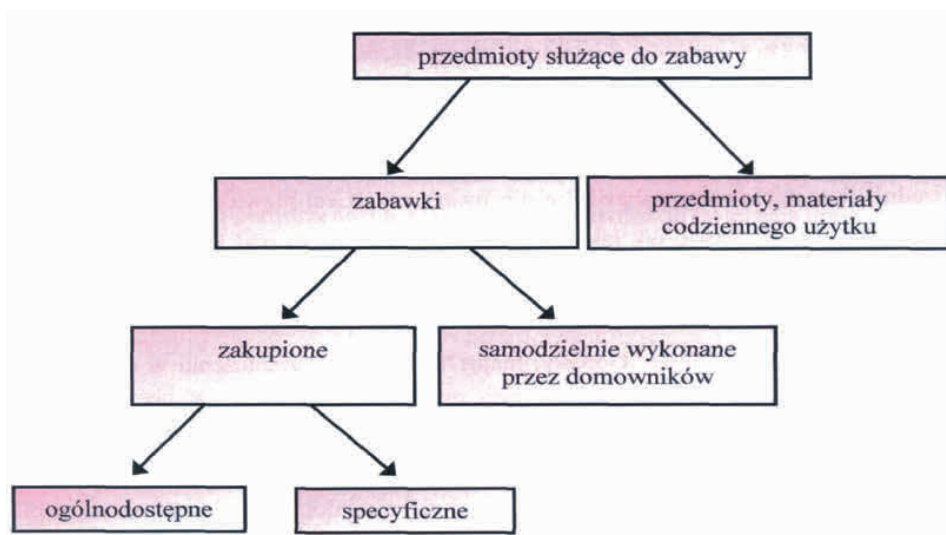
Wykorzystując podstawową aktywność dziecka, czyli zabawę, można rozwijać wiele obszarów – sfer rozwojowych: fizyczną, emocjonalną, intelektualną-poznawczą – w przystępnej formie. W pracy z małym dzieckiem we wczesnym wspomaganiu rozwoju ćwiczenia rehabilitacyjne powinny mieć formę zabawową, aby motywować dziecko i rozbudzić jego zainteresowania. W czasie zabawy dziecko odkrywa świat, poznaje właściwości przedmiotów, przyswajają nowe umiejętności komunikowania się, ćwiczy małą i dużą motorykę, kreuje wyobraźnię, a także kształtuje poczucie własnej wartości.

Uszkodzenie wzroku u dzieci powoduje ograniczenie ich aktywności, w tym również zabawy. W konsekwencji mogą się pojawić także trudności w inicjowaniu zabaw. Preister uważa, że dzieci niewidome nie zaczynają się bawić spontanicznie tak jak dzieci sprawne wzrokowo pod koniec pierwszego roku życia (za: Majewski 2002). G. Walczak (2005) określa zadania, które mają ułatwić dziecku z dysfunkcją wzroku podejmowanie zabawy i nauczyć je, jak się bawić. Dorosły, mając na uwadze ograniczenia dziecka w odbieraniu bodźców, powinien:

- uczyć, czym i w jaki sposób ma się ono bawić,
- stwarzać okazje do zabawy, ale nie zdominować jego aktywności,
- dać czas, możliwość wyboru zabawek, okazywać cierpliwość i wyrozumiałość,
- zachęcać do samodzielności i aktywności.

Wspólne zabawy dzieci niewidomych z rodzicami ułatwiają nawiązywanie pozytywnych relacji i tworzą emocjonalne więzi. W pierwszym okresie życia służą temu zabawy paluszkowe oraz baraszkowanie, które jest okazją do bycia razem, nawiązywania kontaktu fizycznego, a także jest ważną formą stymulacji zmysłu równowagi. Zabawa z dzieckiem jest również dla rodziców okazją do zauważania najdrobniejszych sukcesów i dawania pozytywnych wzmocnień dziecku (za: Walczak 2005).

W miarę rozwoju psychomotorycznego dziecko zaczyna sięgać po różnego rodzaju zabawki. Mogą nimi być misie, lale, klocki, a także przedmioty użytku codziennego (zob. schemat 1).

Schemat 1. Przedmioty służące zabawie dzieci z dysfunkcją wzroku

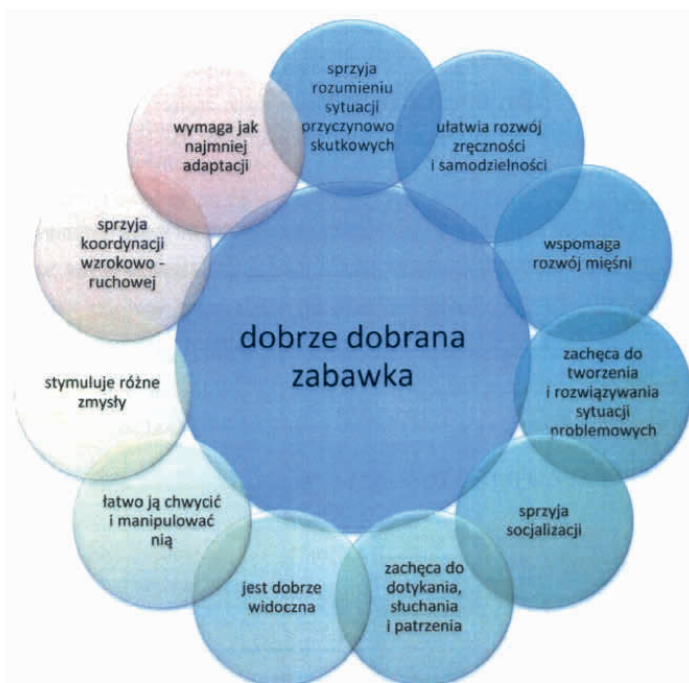
Źródło: Walczak 2005: 113

Wybierając zabawkę odpowiednią dla dziecka niewidomego należy wziąć pod uwagę jego umiejętności, poziom rozwoju, zainteresowania i potrzeby. Według G. Walczak (2005) zabawki dla dziecka z dysfunkcją wzroku powinny:

- bawić, cieszyć i rozbudzać ciekawość,
- być atrakcyjne, gdyż to zachęca dziecko do aktywności,
- być zróżnicowane pod względem faktury, wielkości, kształtu i koloru,
- należy je dobierać z uwzględnieniem wieku dziecka i jego możliwości wzrokowych (zdecydowane, kontrastowe kolory, dobrze oświetlone i umożliwiające swobodny ruch).

Większość zabawek wspomagających rozwój dziecka z dysfunkcją wzroku (zob. schemat 2) zazwyczaj zabawki specyficzne, wykonywane z myślą o tych dzieciach bądź zaadaptowane do ich potrzeb. Mają nauczyć dziecko jednej, konkretnej czynności bądź wyćwiczyć jakąś umiejętność (Walczak 2005). Zabawki takie wytwarzane są najczęściej przez firmy produkujące sprzęt rehabilitacyjny i przedmioty użytku codziennego dostosowane do potrzeb osób słabowidzących i niewidomych bądź też wykonują je osoby (tyflopedagodzy, rodzice), które pracują na co dzień z dziećmi z uszkodzonym wzrokiem.

Wzory zabawek przeznaczonych dla dzieci z dysfunkcją wzroku prezentowane są na konferencjach poświęconych problemom osób niewidomych.

Schemat 2. Cechy zabawek wspomagających rozwój dziecka z dysfunkcją wzroku

Źródło: Walczak 2005

Lalki-maty — Są to maty z naszytymi wypukłymi sylwetkami lalek, których ubranka są zapinane na różne zatrzaski, guziki i rzepy, możliwie prostych kształtów, wykonane z materiałów o różnej fakturze i kontrastowych kolorach.

Kostka — sześcian wykonany z gąbki, którego każda ściana pokryta jest innym materiałem w intensywnym kolorze i posiada różne zapięcia (sznurówka, suwak, zatrzaski, guziki, sprzączka itp.). Zabawki tego typu służą ćwiczeniu sprawności manualnej oraz utrwalaniu umiejętności samodzielnego zapinania i rozpinania części garderoby, a więc służą opanowaniu czynności samoobsługowych.

Książeczki dotykowe — wykonane z różnego rodzaju materiałów, mogą być w całości miękkie lub posiadać tylko niektóre wypukłe elementy pozwalają na odczepianie (np. zwierzątek) i przyczepiania ich za pomocą rzepów, posiadać mogą kieszonki pełniące funkcję – norek, dziupli, tuneli, do których bohaterowie bajek mogą się chować. Książeczki dotykowe dla nieco starszych dzieci są wykonane z twardych, kartonowych kartek, na których pisany jest tekst bajki i naklejone są wypukłe elementy stanowiące ilustrację. Czasem zawierają również tekst brajlowski, by dzieci, które potrafią już czytać, mogły samodzielnie z nich korzystać.

Niestety, na polskim rynku jest niewiele książeczek tego typu, a dostęp do nich jest trudny. Dlatego też często są one tworzone przez tyflopedagogów bądź rodziców. Wykonanie książeczki dotykowej dobrej jakości wymaga pomysłowości, posiadania minimum umiejętności krawieckich, zgromadzenia dużej ilości materiałów, a przede wszystkim jest pracochłonne. Dziecko widzące ogląda książeczki z obrazkami na każdy temat, przygląda się ilustracjom baśni czytanych przez rodziców, czyta samodzielnie pierwsze bajki. Dziecko niewidome natomiast często ma dostęp do jednej bądź zaledwie kilku książek. Jest więc pozbawione możliwości poznania wielkiej ilości tekstów literackich (baśni, wierszyków dziecięcych), które dzieci widzące poznają w kolorowych, atrakcyjnych wydaniach.

Fakturaki — to rodzaj książeczki dotykowej, która ma umożliwić dziecku niewidomemu rozróżnianie faktur i dopasowywanie podobieństw. Zadaniem dziecka jest odnalezienie domku o takiej samej fakturze jak dana postać Fakturaka. Książeczka zawiera zarówno tekst czarnodrukowy, jak i napisy w brajlu.

Rozpoznawanie kształtów — naukę rozpoznawania kształtów wspomagają wszystkie zabawki wymagające nakładania na siebie elementów, dopasowa-

nia klocków do odpowiedniego otworu (tzw. wkładanki) czy łączenia pasujących do siebie elementów (puzzle). Na początku powinny być to kształty proste, wyraźnie się różniące. Można tu wykorzystywać tzw. magiczne woreczki, na których naszyte są wypukłe elementy. Wewnątrz znajdują się takie same kształty, a zadaniem dziecka jest odnalezienie na woreczku takiego elementu, jaki wyciągnęło ze środka.

Przygotowanie do nauki brajla — dzieci niewidome jak najwcześniej przygotowuje się do nauki czytania i pisania w brajlu. Służą temu zarówno ćwiczenia rozpoznawania kształtów i faktury, ćwiczenia wodzenia palcem po wzorach, utrzymywania ich w linii, jak również ćwiczenia przyzwyczajające palce do odczytywania układu sześciopunktowego.

Pomocne tutaj mogą być książeczki z kołami o różnej fakturze, ułożone w sześciopunkt. Każda karta przedstawia inny układ kół, które należy odwzorować na umieszczanej obok tabliczce. Koła do odwzorowywania zamocowane są na zakrętkach, dzięki czemu dziecko może dodatkowo ćwiczyć umiejętność odkręcania i zakręcania. Tego typu zabawka uczy dziecko, że położenie danego punktu w sześciopunkcie ma znaczenie, choć układy kół nie oznaczają jeszcze żadnego znaku brajlowskiego. Kiedy dziecko potrafi już liczyć, można zacząć je uczyć kolejności odczytywania punktów.

Zabawką ułatwiającą poznawanie liter jest Brajlinek. Jest to miękka lalka, na której brzuszku umieszczony jest sześciopunkt w formie przycisków. Pozwala on na ułożenie dowolnego znaku brajlowskiego. Dzięki temu można ćwiczyć z dzieckiem odwzorowywanie poznawanych liter oraz odczytywanie znaków. Niejednokrotnie dzieci chętniej uczą się liter „od lalki” niż od nauczyciela, dlatego wykorzystywanie tego typu pomocy ułatwia naukę alfabetu brajla.

Dla optymalnego wspomaganie rozwoju dziecka z uszkodzonym wzrokiem ważny jest właściwy dobór zabawek. Muszą być one przede wszystkim dostosowane do jego wieku i poziomu rozwoju, a także do możliwości i potrzeb. Zadaniem terapeuty wczesnego wspomaganie jest dobór zabawek, które będą służyły rozwojowi dziecka i ukształtują w jego umyśle adekwatny obraz świata. Zabawki muszą mieć odpowiednią wielkość, gdy będą zbyt duże lub zbyt małe, dziecko nie uchwyci szczegółów. Ponadto powinny oddziaływać na wszystkie zmysły. W okresie zabaw manipulacyjnych należy dobrać zabawki takiego rodzaju, jak dla dzieci widzących, jednak o bardziej wyrazistej kolorystyce, działające polisensorycznie, zachęcające do zabawy. Do zabaw konstrukcyjnych potrzeba zabawek o zróżnicowanej fakturze i strukturze,

które kształcą zmysł dotyku. W zabawach ruchowych duże znaczenie mają piłki dźwiękowe oraz wszelkie zabawki prowokujące do poruszania się w przestrzeni (za: Gula 2012).

W okresie przedszkolnym terapeuta powinien zwrócić szczególną uwagę na stworzenie dziecku warunków sprzyjających zabawie i dostarczyć możliwie najbogatszego materiału do niej. Chodzi o celowe inicjowanie zabaw grupowych i indywidualnych, w których można podsunąć dziecku pomysły na zabawę sprawiającą radość i wspomagającą rozwój w określonych sferach. Należy jednocześnie stwarzać sytuacje, które będą kształtowały umiejętność naśladownictwa, gdyż jest to podstawowy sposób uczenia się nowych czynności. Zabawki dobierane do tego celu powinny być takie same jak dla dzieci widzących. Ich główną rolą jest rozwijanie funkcji poznawczych poprzez kształtowanie umiejętności posługiwania się dotykiem, słuchem i innymi zmysłami. Terapeuta powinien nauczyć dziecko posługiwania się dotykiem i analityczno-syntetycznego eksplorowania przedmiotów (za: Kupka 2012).

Jednym z celów oddziaływań terapeutycznych w ramach wczesnego wspomagania rozwoju dziecka z dysfunkcją wzroku jest przygotowanie go do podjęcia nauki szkolnej. Uszkodzenie wzroku powoduje szereg trudności w funkcjonowaniu w zakresie orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania się, poznawania rzeczywistości i zjawisk, rozumienia pojęć, wykonywania czynności życia codziennego.

W nauce orientacji przestrzennej pierwszym krokiem jest poznanie schematu własnego ciała przez zróżnicowaną stymulację dotykową, proprioceptywną i kinestetyczno-przedsiolkową. Dziecko powinno potrafić wskazać poszczególne części swojego ciała, nazwać je, wskazać części ciała drugiej osoby i nazywać je (za: Paplińska 2012). Pomocne mogą się tu okazać lalki i przytulanki, które mają zbliżony wygląd do postaci ludzkiej. Dziecko bowiem na ogół chętniej bawi się z lalką niż z osobą dorosłą. Następnie dziecko uczy się rozróżniać i rozpoznawać dźwięki z otoczenia, lokalizować je, poznaje również pojęcia przestrzenne. W tym celu wykorzystuje się sytuacje spontaniczne, ale również organizować można ćwiczenia słuchowe, w których wykorzystywane będą instrumenty, przedmioty wydające dźwięk bądź nagrania odgłosów. Przydatne są też atrakcyjne zabawki grające. W dalszych etapach konieczne jest włączenie do zespołu terapeutycznego nauczyciela orientacji przestrzennej, który poprzez specjalny trening przygotowuje dziecko do samodzielnego poruszania się z białą laską (za: Paplińska 2012).

Aby nauczyć dziecko poznawania rzeczywistości i zjawisk, należy przede wszystkim dostarczyć mu okazji do zdobywania doświadczeń dotykowych. U dzieci niewidomych często występuje rzekoma obronność dotykowa, przejawiająca się strachem przed dotykiem obiektów i dużą niechęcią poznawania nowych przedmiotów. M. Paplińska (2012) uważa, że przyczyn takiego zjawiska może być wiele (wyłączenie dziecka w czynnościach samoobsługowych, niewielka liczba doświadczeń dotykowych, przykre doświadczenia związane z poznawaniem nowych przedmiotów). U dzieci z tego rodzaju problemami ważne jest stosowanie wielu zabaw stymulujących zmysł dotyku. W przypadku przedszkolaków dobrze jest wykorzystywać zabawy na rozróżnianie temperatury, manipulowanie różnymi przedmiotami (tablica magnetyczna, guziki), zabawy w suchym basenie, materiałach sypkich i cieczach, masy plastyczne, ściany dotykowe lub ścieżki sensoryczne. Ważną rolę odgrywają tu również zróżnicowane zabawki: twarde i miękkie, drewniane, materiałowe, gumowe i plastikowe, sztywne i elastyczne. Każdy z przedmiotów dostarcza innych wrażeń dotykowych. Dziecko początkowo będzie wymagało pomocy w postaci prowadzenia rąk, jednak z czasem należy je zachęcać do samodzielnej eksploracji przedmiotów.

Niezwykle ważnym elementem gotowości dziecka do podjęcia nauki szkolnej jest samodzielność w zakresie samoobsługi. Dzieci z uszkodzonym wzrokiem nie mają możliwości uczenia się czynności codziennych przez naśladownictwo. Pozornie proste zadania, ubieranie się, nalewanie płynów czy mycie zębów są początkowo bardzo skomplikowane. Nauka tych czynności wymaga opanowania umiejętności wstępnych, takich jak posługiwanie się obiema rękami, koordynacja ruchowa, znajomość i rozumienie pojęć. Warto więc dawać dziecku jak najwięcej okazji do ćwiczenia w sytuacjach codziennych (np. mycie zębów), ale również wykorzystywać zabawki (np. lalki w nauce ubierania, garnuszki w nauce przelewania). Dziecko może w zabawie wielokrotnie ubierać i przebierać lalki, natomiast samo ubiera się zaledwie kilka razy dziennie. Podobnie jest z innymi czynnościami, takimi jak nauka posługiwania się łyżką, przenoszenia kubków itp.

Zabawki wykorzystywane podczas zajęć wczesnego wspomagania u dzieci z dysfunkcją wzroku są ważnym elementem aktywizującym. Ważny jest właściwy ich dobór do celu, jaki terapeuta chce osiągnąć, a także do możliwości i potrzeb konkretnego dziecka.

Projekty zabawek edukacyjnych

Celem często podejmowanych badań jest przystosowanie zabawek, np. imitujących sprzęty gospodarstwa domowego, do możliwości percepcyjnych dziecka niewidomego, a następnie ocena efektywności zajęć z wykorzystaniem tych sprzętów, a także zastosowanie zabawek, które ćwiczyłyby umiejętności:

- klasyfikowania obiektów według, różnych cech,
- różnicowania obiektów i wskazywanie podobieństw,
- odwzorowywania układu obiektów,
- porównywania liczebności zbiorów,
- przeliczania.

W badaniach z dziećmi pięcio-, sześciolletnimi wykorzystano zabawki imitujące sprzęt gospodarstwa domowego: odkurzacz, pralkę i kuchenkę. Ze względu na właściwe rozmiary i szczególną zgodność z naturalnymi odpowiednikami wybrano zabawki firmy Klein. Zostały dostosowane do potrzeb dzieci z dysfunkcją wzroku w ramach zajęć wczesnego wspomaganie o tematyce „sprzęty domowe”.

Dzieci poznawały ich ogólną budowę, funkcje, zasadę działania i cechy charakterystyczne. W czasie zajęć ćwiczyły:

- umiejętności społeczne,
- percepcję słuchową,
- percepcję dotykową,
- myślenie logiczne,
- myślenie przyczynowo-skutkowe,
- koordynację ruchową i chwyt pęsetkowy,
- przestrzeganie zasad bezpieczeństwa,
- bogaciły słownictwo.

Wykorzystanie przykładowych zabawek ułatwia kształtowanie obrazu świata i zachęca do poznawania nowych przedmiotów. Przygotowane zabawki stanowiły wartościowy materiał edukacyjny, a częste ich stosowanie pozytywnie wpłynęło na motywację dzieci z dysfunkcją wzroku do aktywnego udziału w zajęciach, co w konsekwencji poprawiło efektywność działań terapeutycznych.

W pracy z dziećmi cztero-, i pięcioletnimi zastosowano zabawkę składającą się z 4 segmentów. Wszystkie uszyte zostały na wzór małych poduszek – typu jasiek – z hipoalergicznym wsadem.

- I *Kot* – główny element na bazie koła z doszytymi trójwymiarowymi elementami: uszy, ogon (o kształcie tunelu), oczy, nos, pyszczek, do segmentu dołączony zestaw piłek zróżnicowanych po względem koloru, faktury, miękkości.
- II *Słoneczny* – okrągły kształt, długi miękki włos, intensywnie żółty kolor, 12 różnokolorowych guzików na brzegu, 3 rodzaje płaskich elementów z dwoma pętelkami do zapięcia na poszewce.
- III *Sznurowany* – kształt kwadratu, w szwach poduszki 6 wypustek z otworami (po 3 z każdej strony), przez otwory przeciągnięte grube sznurowadło, po przeciwległej stronie poduszki schowek na klocki z otworkami zapinanymi na rzepy.
- IV *Zebra* – kształt kwadratu, poszewka z dwóch różnych materiałów o krótkim, miękkim włosiu, z satyny z 4 rzepami w rogach do mocowania maty z możliwością przypinania różnych elementów (kolor, kształt).

Dzieci biorące udział w badaniach chętnie przystępowały do zajęć z nietypowymi zabawkami. Dokonując wyboru najczęściej kierowały się walorami estetycznymi i dołączonymi akcesoriami, konstrukcją i miękkością. Aktywność polegającą na nawlekaniu uznawały za bardzo atrakcyjną, szczególną przyjemność sprawiało im opróżnianie i załadowywanie skrytek.

Podsumowanie

Stosowanie środków dydaktycznych w formie zabawek ma pozytywny wpływ na rozwój poznawczy dzieci z uszkodzonym wzrokiem. Przy wyborze zabawek należy kierować się ich wyglądem estetycznym, zróżnicowaną fakturą, nietypowymi akcesoriami. Przy wyborze formy aktywności pamiętać natomiast trzeba o możliwościach dziecka, aby nie była dla niego zbyt dużym wyzwaniem, ponieważ może to zniechęcić do działania.

Pozytywne wrażenia związane z zabawką i zainteresowanie nią często jest czynnikiem motywującym do pracy. Wykorzystanie zabawek na zajęciach wczesnego wspomagania dziecka z dysfunkcją wzroku ułatwia opanowywanie kolejnych umiejętności. Przygotowanie właściwej zabawki jest szczególnym wyzwaniem, ponieważ może to być jedyna okazja dziecka do zetknięcia się z określonym tematem. Jest to istotne w przypadku najbliższego otoczenia, które może być źle rozumiane lub niedostępne ze względu na ograniczenia wzrokowe.

Bibliografia

- Majewski T. (2002), *Tyflopsychologia rozwojowa*, PZN, Warszawa
- Stec A. (2012), *Projekt zabawki edukacyjnej stymulującej rozwój poznawczy dzieci z dysfunkcją wzroku*, niepublikowana praca magisterska wykonana pod kierunkiem naukowym dr D. Kornaś
- Surman K. (2012), *Rola zabawek edukacyjnych we wczesnym wspomaganiu dziecka z dysfunkcją wzroku*, niepublikowana praca magisterska wykonana pod kierunkiem naukowym dr D. Kornaś
- Walczak G. (red.) (2005), *Wczesne wspomaganie rozwoju dzieci z uszkodzonym wzrokiem. Poradnik dla nauczycieli*, MENiS, Warszawa

Netografia

- Grula L., *Przyjemne z pożytecznym. Zabawa w życiu małych niewidomych dzieci*, <http://www.edukacja.edux.pl/p-13107-przyjemne-z-pozytecznym-zabawa-w-zyciu.php> (dostęp 04.11.2012)
- Kupka G., *Rewalidacja małego dziecka niewidomego*, <http://www publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=1000> (dostęp 04.11.2012)
- Paplińska M., *Przygotowanie dziecka niewidomego do nauki szkolnej*, http://www.trakt.org.pl/viewpage.php?page_id=161 (dostęp 04.11.2012)

The role of educational toys in early support of children with a visual impairment

Summary

In the early aiding blind children's development the rehabilitation workouts should take the form of playing. The therapeutic aim to the child with a visual impairment is arrangement to take the school education. The using of toys in the aiding blind children's development makes easier to achieve different skills. Making proper toys is a difficult, because it could be the only one chance for the child to get to know with the situation.

Key words: play, activity, development, blind child